

Доц. др Радомир Арсић⁵

Учитељски факултет у Призрену – Лепосавић

РАЗВОЈ ОБРАЗОВАЊА У ПРИЗРЕНУ И ОКОЛИНИ СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА РАЗВОЈ СПЕЦИЈАЛНОГ ОБРАЗОВАЊА

*У Призрену граду цар Душана где је негда трон
са круном сјао, сад се роје звијери каквих нема
ни у црни пакао.*

Прота Душан П. Младеновић, 2000.

Нека се поноси Стамбол својим величанственим загрљајем са Босфором; нека се поноси Једрене многобројношћу минарета; Солун живошћу своје обале и суседством са Олимпом; Скопље својом јуначком прошлошћу; Охрид својим лепим и пространим рибњаком, а Скадар шаренилом свога пазара и чаршије – ипак ће Призрену остати чиме ће се изнад свих понети и узнети.
Бранислав Нушић, 1902.

Апстракт: Рад има задатак да прикаже просветне прилике и оснивање школа у Старој Србији⁶, односно у граду Призрену од најранијих времена до савременог доба. Посебан део овог рада се бави оснивањем образовања за децу са ометеношћу (односно „специјалног образовања“). Место Призрена у развоју школа, и уопште у развоју националних мисли српског народа под турском окупацијом је велика и то пре свега због његових знаменитих људи који су својом доброћинитељством и радом оснивали школе и описмењавали свој народ и у време великог турског и арнаутског зулума. Име Симе Андрејевића Игуманова је водеће у тој плејади, а његове заслуге је српски народ Призрена и околине знао да цени и поштује. За почетак развоја школства у Призрену може се узети 1836. година, како наводи Петар Костић, и оно траје све до 1999. године када је протеривањем српског становништва из Призрена, замрло и образовање на српском језику. Посебно место у раду представља и развој специјалног образовања, јер је Призрен био познат као град у коме су у једном периоду радиле три специјалне школе (школа за глуву децу; за слепу децу и за ментално ретардирану децу) и у коме је било највише школованог стручног кадра за рад са овом врстом деце.

Кључне речи: Призрен, школа, образовање, специјална школа.

⁵radomir.arsic@pr.ac.rs

⁶Стара Србија је савремени назив, настао у кнежевини Србији у XIX Веку за области које су чиниле језгро средњевијековне Србије. Овај појам обухвата Рашку (Санџак), Косово и Метохију и Македонију.

Призрен у античко време познат као град Theranda, највише се развијао између VI и IX века (тврђава Каљаја, настанак предграђе и мањих насеља око базилике на чијим је темељима касније подигнута црква Богородице Љевишке. У време Византије, он постаје значајно регионално седиште и у то време се изграђују утврђења Дрвенград и Вишеград (познат као призренски Горњи град). Повељом цара Василија из 1019. године Охридској архиепископији се поклања призренска епископија и ово представља први писани документ у коме се помиње Призрен и то под именом Prizdrijana. Наш славни Призрен, Цариград српских царева, спада у ред најстаријих градова на Балканском полуострву, јер је на месту данашњег Призрена била римска Theranda (мада се ово име везује за локалитет око Суве Реке, удаљене двадесетак километара од Призрена). Грци су га звали *Приџдриана* а наш га је народ називао данашњим именом Призрен, сем тога и Презрен, Прездрин, Приздрен; Турци су га звали Торсерин и Персерин, Арнаути Призренди. Марко Миљанов га редовно зове Приздрен. У народним се песмама зове бијелим Призреном, убавим и питомим местом, српским Цариградом: „*Рано рани српски цар Стјепане, у Призрену своје Цариграду*“. У споменицама и путописима име Призрен пише се и врло различито: Prizrien, Prizrenum, Presarin, Prisareno, Preseren, Prisreni, Preisereno, Priseren, Pereserin, Prisreno, Prisirien, Pristine, Prisdeno, Pristren, Prisarın, Presren, Prisrena, Presari, Preserin итд. Види се дакле и по овим именима да су се данашњи народни називи Приздрен, Прездрин и Презрен, поред општер имена Призрен, чули и раније. У средњем веку Призрен је био једно од најзнатнијих трговинских места у српским земљама.

У време византијске власти над Призреном, у њему је подигнут устанак против цара Михаила VII Дуке (1071-1078) а на сабору који је ту организован 1072 године, учесници устанка, властелини и скопски бољари прогласили су кнеза Бодина за владара и крунисали га за бугарског цара, али овај устанак је недуго затим у крви угушен а Призрен опустео (Божанић, 2006).

Од 1275. године припада српској средњовековној држави и постаје привредно и духовно средиште, у доба краља Милутина (1282-1321), Призрен је постао најзначајније трговачко место у Србији, а нарочито јача у време краља Милутина, цара Душана и цара Уроша. У то време Призрен има и свој новац, а после смрти цара Уроша Призреном владају краљ Вукашин који га је држао од 1362. до 1371, краљ Марко (до 1372), Балшићи (од 1372. до 1376.) када опада његова моћ па се већ 1433. године помиње као напуштени трговачки град. О томе када су турци освојили Призрен постоје неслагања јер по Јастребову и Калесију, Призрен је пао под турску власт 21 јуна 1455. године а на основу турских извора он је подпао под њихову власт тек 1459. године. И за турске владе у XVI веку Призрен се помиње као да

није био мала варош. Само Мехмед Хајредин Кукли-бег 1537. године пише да у Призрену има 117 дућана и 6 воденица. У другој половини XVI века Призрен страда од Арбанаса и Синан-паше Ротуловића. Један дечански је калуђер забележио под годином 1574: „*Велики зулум бијаше тогдa од Арнаута, особито од Махмут-беговића у Пећи, у Скадар од Иван-беговића, потурчени Бушатлије, у Призрен Синан-пашића Ротуловића, у Ђакову од Елсу-пашића. Две хиљаде християне околo ови вароши исекоше*“ (Костић, 2007). Марин Бици (1610.) описује Призрен као отворену варош „без зидова“ (градских); има 8600 кућа, доста великих; готово све куће имају своја дворишта, као и сеоске куће у Италији, и Призрен, по величини, не уступа ниједној вароши у Старој Србији осим Скопљу (које је од Призрена већа варош); варош је пуна чесама и живе, текуће воде, која окреће воденичке витлове и чини варош угледном и прекрасном. Барон Феликс де Божур нашао у Призрену број становника мањи од броја кућа (домова) у 17. веку: Божур рачуна у њему 7-8 000 становника, а Пуквиљ (1805) Призрен, некад богат и велик, зове доста насељеном варошицом. Хан (1863) рачуна у Призрену на 46000 становника и 1200 дућана у чаршији. Призрен је тада сматран за главну оружницу на Балканском полуострву, јер се у њему много оружја израђивало. Важну статистику Призрена пружа поуздани Милер у својој књизи „Арбанија“ (1844), он рачуна да у Призрену има 6000 кућа, од којих су 4/5 Срба и сматра Призрен као једну од најкраснијих, најбогатијих и најраднијих вароши у Турској (Костић, 2007).

О просперитету Призрена у средњем веку, а како је већ назначено, највише је допринела чињеница да се он налазио на трговачком путу Скадар-Скопље-Солун, као и да су ту столовали краљ Милутин, цар Душан и цар Урош. О просперитету сведоше и многи манастири који су подигнути у Призрену и околини, од којих је свакако најзначајнији манастир светих Арханђела. Први српски цар Стефан Душан Силни (1331-1355) је током своје бурне владавине (краљ: 1331-1346, Цар 1346-1555), упркос сталном војевању, ревносно испуњавао најважнију владарску дужност: богато је даривао цркве и манастире по Србији, Грчкој, у Јерусалиму и Барију. По броју подигнутих цркава није надмашио свога деду краља Уроша II Милутина, али је постао ктитор два највећа српска храма: довршио је Дечане, започете од свог оца краља Стефана Уроша III, и саградио је свете Арханђеле, своју главну задужбину и маузолеј. Тако су за најмоћнијег српског владара, ратника и законодавца, везана и два највећа споменика наше старе архитектуре, сликарства и скулптуре. Као и пре много векова разнобојне фасаде Дечана блистају и данас под сунцем Метохије, а унутрашњи зидови још увек представљају највећу галерију фресака, док су свети Арханђели, игром злосрећне судбине, порушени већ приликом пада Призрена под власт Турака, 1455. године. То није био и крај стардања, јер је Синан-паша око 1615. године од камених блокова са Душановог маузолеја

сазидао џамију у Призрену, а преостале рушевине коришћене су за подизање других турских објеката у вароши и околини. Некада велелепни царски манастир убрзо је нестао под наносима земље, прекривен бујним растињем. Место које је Душан одабрао за своје вечно почивалиште налази се у клисури реке Бистрице, око 3км југоисточно од Призрена. Овде је, на заравни поред реке међу стрмим литицама, постојала стара црква посвећена светим Арханђелима, позната као чудотворна. Из писаних извора проистиче да је Душан после опоравка од тешке болести одлучио да своју задужбину подигне на месту исцелења, а у знак захвалности Христу и његовим арханђелима Михаилу и Гаврилу. Припремни радови започети су 1343. године под надзором будућег игумана Јакова. Место је освећено 1347. а темељи цркве постављени су 1348. Године. Претпоставља се да је манастир завршен 1352. Године по наводима Михаила Милинковића а Чемерикић наводи да је године 1350. завршена је градња манастира Светих арханђела Михаила и Гаврила код Призрена, (Чемерикић,2003,383). Мноштво података о устројству манастира сазнаје се из хрисовуље коју је цар Душан издао у току изградње. Игумана су поставили цар и патријарх у договору са монасима. Цар је, поред осталог, манастиру даровао 93 села, рудник гвожђа у Топлици, и приходе од царине и трга у Призрену. Одредба о обавезном лечењу болесника сведочи о постојању манастирске болнице. Манастир је био заштићен снажним зидовима и кулама, а камени мост повезивао га је са путем на десној обали Бистрице. Да би појачао одбрану цар Душан је оближњу тврђаву Вишеград одузео од призренске митрополије и ставио је на располагање манастиру.

Душанова задужбина превазилазила је све сличне грађевине његових претходника. Податке из писаних извора потврдила су археолошка истраживања. Наиме, по летописцу из прве половине XV века црква је преславна и нема јој ничег равног под сунцем; лепотом и уметничком обрадом надмашује дечански храм, а посебно се истиче, као недостижан, њен мозаички под. Главна црква (посвећана светима Арханђелима Гаврилу и Михаилу) се одликује и важним новинама: у избору плана, скулптуралног украса, примени подног мозаика, и концепцији царског гроба. Уместо једнобродног храма рашког типа, редовно заступљеног код ранијих маузолеја, Душанова црква има основу у облику уписаног крста са три олтарске апсиде и надвишена је са пет кубета, што је својствено византијској архитектури. Фасаде су биле оплаћене тесаницима сивкастобелог и љубичастог мермера. Портал, прозори, конзоле, кордонски венци и иконостас били су богато украшени скулптуром, у којој се преплићу романско-готички и византијски утицаји. На основу нађених остатака закључено је да су се испред портала налазили лавови, а у линети клечече фигуре цара Душана и његовог сина Уроша.

Појава Ћирила и Методија⁷ означава радикалну прекретницу када уз ширење хришћанства почиње општесловенска, па тако и српска, писменост. Има наговештаја да је крајем IX века или почетком X века наговештаја у делу монаха Храбара, да су словени и раније знали за извесне знаке-писмене, али је то вероватно сликовито односно фигуративно писмо које није могло представљати основу писмености (Педагошки музеј, 1965-66). Први зачетници словенске писмености су дакле Ћирило и Методије који су обликовали своју глагољицу са 38 знакова обликовану по угледу на грчку брзописну (пословну) азбуку којој су додали специфичне словенске гласове и извесне знаке из азбуке малоазијских народа. Као идеологу феудалне државе цркви је несумњиво припала улога о духовном животу а самим тим и улога о писмености, коју она спроводи пре свега за стварање свештенства, односно оспособљавање свог кадра како би радили на проширењу и утврђивању хришћанства. Први кадрови свештеника образовали су се у Охриду и Бару, али је и Свети Сава припремајући терен за организовање самосталне српске цркве обућавао одређени број људи у Хилендару а касније и у Студеници да би чим је извојевана самостална српска црква 1219. године послао своје најспособније ученике, које је поставио за епископе, широм земље. Једна од одредби VI Васељенског сабора налагала је отварање школа ради обучавања парохијске деце у обезбеђивању свештеничког подмладка (*Presbyteri per villas et vicos scholas habeant*⁸), а ову одредбу су морали да спроводе и српски свештеници (Педагошки музеј, 1965-66).

Ове школе не треба замишљати по обрасцу данашњих школа, јер се овде радило о окупљању малог броја деце и то у првом реду деце свештеника, где их је свештеник у некој просторији у цркви или свом стану учио да науче књигу односно да знају читати и писати и да се на тај начин спремају за свештенички позив. У Дечанској повељи налазимо део који на то указује: „*Поповски синови који књигу изуче да стоје с оцем на свом делу, ако књигу не изуче, онда да је меропах*⁹, а да се попо од попа стави. А морепшић ако књигу и изучи да је опет меропах“ (Педагошки музеј, 1865-66, 14:). У песми „Урош и Мрњавчевићи“ призренски протопоп Недељко говори чаушима који су дошли да га питају на коме је царство:

⁷Методије, рођен око 814, и Константин односно монах Ћирило, рођен око 826 или 827 године у Солуну, су били браћа из Солуна, који су ширили писменост и хришћанство међу Словенима, због чега су остали упамћени као „словенски апостоли“. Њихов отац Лав био је високи византијски војни заповедник. Ћирило је саставио прво словенско писмо (глагољица) и на језик македонских Словена из околине Солуна (који су од детињства добро знали) превели су најнужније црквене књиге. Методије је у Моравској превео на словенски језик Библију. Преводом литургијских и библијских књига, Ћирило и Методије су ударили темеље словенској писмености.

⁸„Села и градови, школе за свештеника да имају“

⁹Меропах представља средњевековног зависног сељака који за господара ради два дана у недељи

*„Но идите до Прилепа града
До дворова Краљевића Марка,
А до Марка, до мојега ђака,
Код мене је књигу научио,
Код цара је Марко писар био...“*

На основу овога можемо закључити о постојању парохијских школа које су давале основно образовање, основну писменост. На западу постоје многобројни подаци о школама при њиховим манастирима, међутим такви подаци не постоје за наше манастире. Можемо, на основу тога закључити да су наши средњевековни манастири имали другачију организацију и оријентацију, те да нису представљали и школске центре, бар не у вези са основним образовањем. Од монаха се чак није ни тражила писменост, тако је чак и у хилендарско-студеничком типичу наглашен принцип да чак и игумани наших најугледнијих манастира могу бити неписмени калуђери. Монаси Доротеј и Данило у ктиторком писму из 1382. године о оснивању њихове задужбине манастира у Дренчи код Трстеника наглашавају *„Деце младе да нема у манастиру ни на спавању, ни на учењу књига“* (Педагошки музеј, 1965-66,18). Међутим у другим документима, као што је песма „Наход Симеун“¹⁰ наилазимо да и деца изучавају „књигу“, што се спомиње и у другим народним песмама („Цар Константин и ђаче самоуче“¹¹). Због ових података можемо са сигурношћу закључити да су центри за основно образовање били у парохијским школама и да у њима прву писменост нису добијали само будући свештеници већ и сва остала лица духовна или световна. Међутим, како је Византија била узор српској средњевековној држави, прихваћен је и принцип постојања „дворске школе“. То школовање се одвијало на двору према грчком обрасцу и у њима су се образовали синови владара и одабрани чланови деце властелина. У биографији Светог Саве се каже: *„Додоше му име Растко, и, заиста, много с Господом, добро Богу порасте. А кад ојача дете, додоше га да се учи светим књигама...“*. Слично наилазимо и у биографији краља Драгутина, *„... и додоше га родитељи његови на учење светих и божанствених књига, и њих брзо научи, вешто и разумно...“*. у члану 50 Душановог законика (Призренски рукопис) говори о штети која је учињена од стране младића који борави на двору, овде се мисли на младиће који су послати на двор на школовање. Познато је и да

¹⁰ „Чудно Симо књигу изучио, не боји се ђака ниједнога, ни својега старца игумана. Једно јетро у свету недељу, изишли су ђаци манастирски, те с' играју игре свакојаке:“.

¹¹ „За њом Сједи триста ђеце ђака, Међу њима ђаче самоуче“... Кад је царе доље доходио, Од ћелије ништа до пепела, Насред њега самоуче ђаче; У руку му књиге салтијери“.

је цар Душан 1351. године послао у Дубровник на више образовање изван број властелинских младића, који су по својој прилици били у бенедиктанском заводу а изван број је послат на школовање у Цариграду и Солун (Педагошки музеј, 1965-66,23). По подацима који су доступни и познати, крајем XIII века настаје наша најстарија световна основна школа у Котору, и да је води магистар Тома из Ферме који је био которски нотар од 1281-1294. године, ова је школа током XIV века прерасла у *граматикалну* (нижу гимназију).

Са обновом Пећке патријаше појављују се и организоване школе при манастирима као и при самој патријаше. Потврду овога имамо у податку о штампању првог буквара 1597. године од стране јеромонаха Саве Дечанца (Педагошки музеј, 1965-66,32). Истовремено на фрески у Пећкој патријаше дат је приказ из животописа св.Николе где видимо св.Николау како га отац доводи у школу а учитељ му пружа таблицу за писање а тројица ученика већ седе држечи таблице исписане текстом.

Када говоримо о просвети у средњем веку морамо знати да се са појавом ћирилице као писма, почиње и стварање српске књижевности и то најпре као преписивачко-преводиачке са религиозном тематиком (као што је *Мирослављево јеванђеље*, настало у XII веку, која је у ствари превод грчког јеванђелистара цариградске цркве Св. Софије, и означава богослужбену књигу у којој су текстови распоређени према читањима у току црквене године). Тек после тога су се појавила оргинална дела као што су биографије краљева и архиепископа српских, које су писане по одређеним правилима односно канону, а много касније се јављају и хронике, летописи, родослови и повеље а на крају законски зборници и типичи. Монахиња Јефимија¹² је оставила три записа који се данас сматрају за поезију и спадају у најзначајније странице српске средњовековне књижевности. То су, заправо, „приношенија“ - дарови, који у себи садрже и речи које је дародаватељка написала. Најзначајнија је „Похвала Кнезу Лазару“ а ова Јефимијина три записа спадају у прва остварења жена-писаца на европском тлу.

¹²Монахиња Јефимија или Јелена Мрњавчевић (око 1350 — после 1405. године) била је кћи угледног властелина у држави цара Душана, кесара Војихне, а пре замонашења била је жена деспота Угљеше Мрњавчевића. Монахиња Јефимија је оставила три записа који се данас сматрају за поезију и спадају у најзначајније странице српске средњовековне књижевности. То су, заправо, „приношенија“ - дарови, који у себи садрже и речи које је дародаватељка написала

Краљ Милутин¹³ нарочито је неговао уметност и књижевност који су представљали јасан знак општег напретка земље. У његово време радила су три велика писца наше књижевности: Теодосије¹⁴, епископ Данило¹⁵ и архиепископ Никодим¹⁶. Најзначајнија је појава јеромонаха Хиландара Теодосија, који је уз Доментијана био најзначајнији српски писац у средњем веку. Он је написао ново „Житије светог Саве“, као и „Житије Петра Коришког“. Поред тога он је створио и шест служби и канона које је посветио домаћим свецима Симеону, Сави и Петру Коришком, чиме је постао најзначајнији српски химнограф у средњем веку. Поред Теодосија, у Милутиново време настају и житија која ће ући у састав зборника под називом „Житија краљева и архиепископа српских“ који је саставио Милутинов блиски сарадник Данило Пећи, а допунили су га његови ученици и настављачи.

Извори који говоре о школама и учењу у средњем веку у Србији, су врло оскудни и зато се у трагању за српском историјом средњег века мора ићи у лексику средњовековних текстова у којима се рефлектују представе о оним активностима за које се интересују историја образовања. У тим списима се откривају корени данашње српске педагошке терминологије, па тако и термин учитељства, али је овај термин превасходно везан за рад са књигама, па тако и за учење деце и преписивање књига, пре свега црквених. Под термином ученик подразумевао се млади монах кога су старији свештеници и монаси учили богослужењу и писмености. Тако се у житију о Светом Сави од Доментијана каже: „учаше своје ученике и дан и ноћ“. Из контекста овог житија се пак види да их он није учио читању и писању већ им је говорио о пролазности живота и постизању хришћанских врлина.

Доласком Османске империје на ове просторе, односно падом српске државе, уништене су многе архиве које су постојале по манстирима, па је

¹³Стефан Урош II Милутин Немањић, 1253-1321, био је краљ Србије од 1282 до 1321 години и отац је Стефана Дечанског

¹⁴Теодосије (Хиландарац) је био српски монах и један од најзначајнијих српских писаца у средњем веку. Он је, према сопственим речима, по Доментијановим упутствима прерадио његово житије светог Саве, између 1290. и 1292. године. Поред тога, написао је неколико канона, литургија и других дела посвећених светим Симеону и Сави, као и дела (житије и друга) посвећена светом Петру Коришком. "Живот Светог Петра Коришког" сматра се уметнички најуспешнијим делом старе српске књижевности.

¹⁵Свети Данило II, или Данило Пећи (око 1270 — 19. децембар 1337), хришћански светитељ, био је православни 11. архиепископ српски од 1324. до 1337, и књижевник. Написао је шест житија (Житије краљице Јелене, 1317, Житије краља Драгутина, 1320/1330, Житије краља Милутина, 1324, Житије архиепископа Арсенија I, Житије архиепископа Јоаникија и Житије архиепископа Јевстатија I, сва три између 1324. и 1327) и две службе (Служба архиепископу Арсенију и Служба архиепископу Јевстатију, оба пре 1324).

¹⁶Он је крунисао Стефана Дечанског за краља 1322. године. Прево је Јерусалимски типик Св. Саве Освећеног на српски језик. У предговору ове књиге он каже: „Свемогући Бог, који зна немоћ нашу, даће нам моћ духовну, но ако ми прво труд покажемо“

тако и Петар Костић¹⁷ пишући о зачецима школства код Срба у Призрену навео да „није могао наићи ни на какве податке о школама из ранијег времена све до почетка XIX века“ (Костић, 1934.), међутим уколико знамо по извештајима руског конзула Ивана Степановича Јастребова¹⁸ да је у околини Призрена „било онолико цркви колико и дана у години“ као и да су се у околини налазили манастири Свети Арханђели и Свети Марко можемо претпоставити да се у њима неговала писменост. Петар Костић наводи постојање црквено-школских општина већ од 1791. године али и наводи постојање првих приватних школа у Призрену тек од 1836. године, и то наводи постојање две такве школе. Од средине 80-тих година XIX века Србија је настојала да створи легалну основу за свој политички и просветно-културни рад у Турској, односно у Старој Србији и Македонији. Очекивало се да ће добар део просветно-културног рада ићи преко Друштва Св. Саве основаног 1886. године и преко Министарства просвете и црквених послова у коме је марта 1887. основано посебно Одељење за српске школе и цркве ван Србије. Ово одељење се јуна 1889. премешта из Министарства просвете у Министарство иностраних дела – добивши назив Просветно-црквено одељење, односно Просветно-политичко одељење (ППО). Главни посао српских конзулата у Старој Србији и Македонији тицао се културно-просветних питања, при чему су у првом плану стајала четири задатка: отварања школа (налажење учитеља и уопште налажење агената за рад српске пропаганде); оснивање црквено-школских општина; отварање српских књижара и ширење српских књига, часописа и новина; школовање Македонаца у Србији (поред ђака из Старе Србије) за рад у Македонији и уопште рад међу тамошњим становништвом на српској националној идеји (Терзић, 2008.).

Станковић (Станковић, 2001) наводи ову чињеницу и такође наводи да су приватне школе постојале и пре 1862. године када су се појавиле и општинске школе. Из тог времена спомиње се као учитељ син неког Саве Шећерије из породице Гудић, свештеник Димитрије (чија је школа радила до

¹⁷Петар Костић (Брод, Призрен, 12. јун 1852 – 1934) био је књижевник и призренски прота. Рођен је у Броду у Гори. Основну школу завршио у Призрену, као и два разреда гимназије. Завршио је Београдску богословију 1873. године и одмах ступио на дужност наставника Призренске богословије. По смрти ректора И. Ставрића замењивао ректора, а за управитеља је постављен 27. децембра 1882. године и био је до 4. априла 1889. године, четврти по реду ректор ове богословије. Основао је Српску гимназију у Солуну и био њен директор од 1894. до 1897. године. Затим је, по потреби службе, радио у Митрополији у Скопљу и вршио низ важних националних послова за време Турске. Секретар Рашко–призренске митрополије био од 1901. до 1919. године. Пензионисан је као професор Призренске богословије 1922. године. Један је од најистакнутијих српских првака у Старој Србији. Објавио је четири књиге и на десетине радова у периодици, углавном из историје културе Призрена и Старе Србије.

¹⁸Руски дипломата, историчар, етнограф и археолог; био је конзул у Скадру, Призрену, Јањини и Солуну. У Призрену је службовао у периоду 1870—76. и 1879—86. године.

1810. односно 1812.), поп Јован Филиповић из Бијелог Поља који је отворио школу 1810. године, а Петар Костић наводи и Милетића Чучуљевића (родом из Брода у Гори) који је после дужег рада у Румелији дошао у Призрен и ту отворио приватну школу (Костић, 1928, 27). Међутим, Вујовић (Вујовић, 2012, 17) наводи постојање школа при манастирима Пећка патријашаја (1754.), Грачанице (1759.) и Дечана (1764.), такође исти аутор наводи школу у селу Врачево (околина Лепосавића) као најстарију школу, која је формирана 1805. године као три године старију школу од призренске која је основана 1808. године, па даље наводи школе у Пећи (1817.), Приштини (1820.), Вучитрну (1828.), Косовској Митровици (1836.), Ђаковици (1852.), Ораховцу и Липљану (1866), Србици (1887.) и Урошевцу (1898.). Исти аутор, наводи да су се прве световне школе отвориле у Призрену (1856.) и Приштини (1858.) и Великој Хочи (1859.). Уколико анализирамо ове податке можемо разврстати настанак школа и њихову поделу на црквене, приватне и световне (општинске). Турска власт је била у то време либералнија и није постављала много услова за отварање школа, али су се препреке налазиле у држању Рашко-призренске митрополије, јер је митрополит био грк Мелентије који није желео да се српски језик користи ни у богослужењу у цркви па ни да се отварају школе. Ипак захваљујући развоју трговине и стварању јаким трговачких еснафа, а пре свега доласком руског конзула Јастребова у Призрен и залагањем Симе Андрејевића Игуманова¹⁹ митрополија је дала сагласност за оснивање богословије. Наставе је почела у октобру 1871. године у згради коју је уступио Игуманов а исте године се постављају темељи за нову зграду која се завршава 1872. године, остале зграде у комплексу се завршавају 1886. године. Школа је била интернатског типа и у први разред је уписано 15 ђака из разних делова Старе Србије 1986. године богословија добија и печат са потписом на српском језику, ова школа ће од 1891. радити као Богословско-учитељска школа. Од свог оснивања Богословија је више пута затварана, тако су је школске 1910/11. године затвориле турске власти (као и све школе у Рашко-призренској епархији), школске 1912/13. није радила због ослобођења од Турака, у време окупације

¹⁹Сима Андрејевић-Игуманов (Призрен, 30. јануар 1804 — Призрен, 24. фебруар 1882) је био српски трговац и црквено-просветни добротвор. Рођен је у Призрену. Школовао се у манастиру св. Марка и за оно време стекао добро образовање. Бавио се прерадом и трговином дувана. Као трговац је радио у Цариграду и Одеси, а настанио се у Кијеву. Када се обогатио, почео је да се бави добротворним радом. Слао је богате прилоге у новцу и стварима црквама и манастирима по јужној Србији. Свесрдно је помагао школовање младих Срба и искрено се интересовао за просветне прилике у Србији. Своје богатство је пренео у Србију и употребио га за подизање просветних установа од опште користи. Године 1872. је у Призрену подигао угледну зграду и у њој отворио богословско-учитељску школу, која је дала значајан број учитеља и свештеника, не само јужној Србији, него и Црној Гори, Босни и Херцеговини. Издржавање те просветне институције осигурао је једним имањем, купљеним у Београду на Теразијама. У центру Београда се налази његова задужбина, тзв. Игуманова палата.

од стране Бугара није радила од 1915. до 1919. (тада је библиотека и спаљена) као и од 1999. до 2011. године када је пресељена у Ниш после прогона од стране међународне заједнице (УН и НАТО) и Албанаца, све до 2011. године када поново почиње са радом са својих 12 ученика и неколико професора.

У Призрену 1836. године почиње са радом прва општинска школа када је српско грађанство својим добровољним прилозима и радом подигло прву школску зграду на просторном гробљу порушене цркве св. Врача која је касније (1885.) због слабе конструкције дата сиротињи на коришћење (Станковић, 2001), са учитељима који се називају „старошколци“ или „старовремски“, а први учитељ бива неки Стоша Прибишко, родом из Призрена. У својим списима Петар Костић наводи да је он био ученик овакве школе и детаљно наводи начин на који се учило, какав је став учитеља био према ученицима и родитељима, као и према школи и учитељима. Међутим, призренски учитељ Никола Мусулин основао је прву световну школу на српском језику 1856. године, јер су до тада биле школе које су основали црквено-школски одбори. Исто тако 1867. године у Призрену је отворена и цинцарска школа²⁰ у којој су се деца образовала на грчком језику. Исто тако 1867. године је отворена у Призрену и Продужена школа (тада су се отворили први и други разред).

Прва школа у селу Средска је изграђена 1868, углавном добровољним радом и прилозима у грађевинарском материјалу, а на иницијативу Симе Андријевића Игуманова, трговца из Призрена, тада и руског поданика из Кијева у Украјини, Чемерикић, међутим наводи да је прва школа у селу Средска почела са радом августа 1863. године, и да је први учитељ био Илија Спасојевић који је дошао из Ораховца (Чемерикић, 2003, 180-181). Финансијску помоћ је пружио и друштво „Св. Сава“ из Београда. Нова школска зграда је направљена 1906, јер је прва постала претесна за више од 80 ученика колико је у том тренутку учило у селу. Ову зграду је народ подигао сам својим добровољним радом и прилозима. Помоћи са стране није било, па је зато зграда остала недовршена. Изградња нове школе почиње 1929, на најлепшем месту у селу, а школа почиње са радом 1930. године.

У тим веома тешким условима основана је 1846. године, прва школа у Муштушту после пада српске царевине, при манастиру Свете Тројице. Ову школу отворио је „много заслужни архимандрит Дионизије Петровић, игуман манастира Свете Тројице, а за учитеља поставио Јеромонаха Константина родом из Галичника, среза дебарског. После извесног прекида,

²⁰Цинцари - Аромунци, Армани, Армањи, Куцовласи, Власи; романски народ, У прошлости, централно место им је био град Москопоље у источној Албанији. Цинцари говоре цинцарским језиком, који припада романској групи индоевропске породице језика. Религиозно опредељени Цинцари су углавном православне вероисповести. Некада су били познати по бављењу трговином, екстензивним сточарством (фета сир), угоститељством, итд.

школу је обновио игуман овог истог манастира Петроније Радивојевић 1882. године и била је и за децу из оближњих села. За учитеља је поставио Косту Хојевића, старошколца, родом из Скадра, иначе искушеника тога манастира. Али је и ова школа после годину дана престала да ради, јер сељаци нису показивали интересовање за школовање своје деце.

Септембра месеца 1896. године у Муштушту је поново отворена школа као црквено-општинска у конаку цркве Свете Богородице Одигитрије и од тада рад ове школе не престаје, све до 1928.године, када је изграђена школска зграда у којој се одвијала даља настава. За старешину је постављен Јеромонах Јеротије Чекрцић из Призрена а после њега Монах Гедеон Чучуљевић, пореклом из Горе (Општина Драгаш). Гедеон Чучуљевић је чак за цркву купио и нешто имања. Тада је од прилога Хаџи Томе Гудића и залагањем свих подигнута црквена зграда, у којој су почела да се образују деца овог села.

У селу Локвица, школа је отворена 1899. године и то о трошку самих сељана а први учитељ је био Душан Поповић из села који је те године завршио богословију у Призрену (Чемерикић, 2003, 175); у селу Плањане школа је отворена исте, 1899. године; у селу Мушниково, школа се отвара у једној приватној кући у селу, јануара 1891. године, а први учитељ је Јосиф Спасић, Школа је радила без дозволе, па је по наредби турске управе затворена и поново отворена 1893. године када долази учитељ Павле Чемерикић који је завршио призренску богословију; У Горњем Селу школу је 1875/76. отворио Антоније Никшић, који је у школи радио само годину дана, потурице из села су прекинуле рада школе која се поново отвара 1885. године; У селу Ораховац (сада варошица), школа се отвара 1866. године, и то уз помоћ Симе Андрејевића Игуманова а први учитељ је Илија Спасојевић родом из Босне; у селу Велика Хоча оснива се школа 1865. године а за учитеља је дошао Алекса Н. Старошколац родом из Ђаковице а у селу Зочишту школа се оснива у оквиру манастира св. Врачева Дамјана и Козме 1871. године, која је радила скоро пет година, па је затворена али је поново отворена 1888. године а учитељ је био Јефта Стевановић који је био родом из Мостара, године 1887. године у селу Горња Србица отвара се школа са тридесеторо деце у једној приватној кући.

Отварањем првих световних школа у Призрену мењале су се и навике и живот првих учитеља али и ученика. Сваке су се године јављала све више ученика, па је црквено-школски одбор уз помоћ призренских еснафа купио више плацева код цркве светог Николе са намером да се подигне модерна зграда школе. Поред Симе Андијевића Игуманова велику улогу имао је и други српски добротвор који је своју имовину завештао за подизање школске зграде, Младен Угаревић. Октобра месеца 1907. године довршена је модерна зграда школе „Младен Угаревић“ а свечани пријем је организован 12. новембра 1907. године. Ученици који су похађали ову школу били су пре

свега из породица занатлија али и из других социјалних средина. Приликом оснивања било је осам разреда и то три прва разреда, два друга, два трећа и један четврти разред, са 234 дечака и 82 девојчице. Наставни план који се примењивао у школи је био наставни план које је донело 1906. године Министарство спољних послова Србије са незнатним корекцијама, а одобрио га је формално Просветни одбор Рашко-призренске митрополије. Школа „Младен Угаревић“ је радила као централна школа а на основу уписнице из 1910-1913. године сазнајемо да су постојала одељења која су носила називе: „Шадрван“, „Карађорђе“, „Ралин“, „Табахана“, „Бајраклија“.

У овом раду помињемо и постојање женских школа посебно познавајући положај хришћанских жена у време отоманске окупације. У то доба жене су биле искључене из јавног живота и обављале су послове који су искључиво везани за породици и вођење домаћинства. Међутим и у тим околностима, када се хришћанска жена веома ретко кретала а и када је излазила покривала је лице као муслиманка, у Призрену се оснива прва женска школа, коју 1836 године оснива Анастасија Ајнађијина (Анастасија Димитријевић) названа „даскал девојка“, као приватну женску школу. Другу приватну женску школу отвара 1850. године Александра Мицић, и она је радила до 1862. године. У овим школама настава домаћинства и ручног рада заузима је више од половине радног времена (Станковић, 2001, 78). Прва световна женска школа у Призрену отворена је 1870. године као „Женска световна школа“, и радила је по истом наставном плану и програму као и мушка а прва учитељица је била Марија Недић. Доласком митрополита Дионисија се отвара двогодишња Женска занатска школа која је свој рад отпочела у кући Хаџи Спасе Лазића-Чемерикића. Ову школу је издржавала Црквено-школска општина а уз претходну сагласност рашко-призренског митрополита Дионисија. У оба разреда уписано је био 20 ученица а наставу је изводила једна стручна учитељица. Петар Костић наводи да је школске 1898. до 1912. године радиле две учитељице из Србије. Маја месеца 1913. године „на тражење Добротворног друштва „Српкиња“ у Призрену, а по предлогу Београдског женског друштва“ први пут је госпођа Јелена Савић, рођена Јосиповић примљена за учитељицу Женске радничке школе у Призрену (Станковић, 2001, 81). Јелена Савић је постављена за управитеља и наставницу, а пре тога је радила у Женској занатској школи Удржења жена јужне Србије у Скопљу.

У Призрену је постојала и Продужена или Дворазредна гимназија, она је била значајна у културном подизању српског становништва града, а од познатих људи који су завршили ову школу споменућемо само Петра Костића и Ђорђа Кампарелића. Учитељ који је радио у овим школама био је Никола Мусулин, који је кратко радио због сукоба са митрополитом Мелетијем, а који је сакупио око 20 ученика са намером да отвори пети разред продужене основне школе. 1867. отварају се први и други разред

Продужене школе која се отварањем Богословије, затвара. Значајно је још речи да се 1898. године у Призрену отвара Грађевинска школа, тако у архиву ОШ „Младен Угаревић“ се чува главна уписница (1889-1901) из које се виде у које је разреде уписано неколико ученика Грађевинске школе. Учитель је био Андра Гвозденовић.

Потребу за отварањем Српске православне богословије у овим крајевима старе Србије, први је изнео још 1857. године учитељ Никола Мусулин, који је предлагао да се иста отвори у Призрену. Међутим први писани документ о иницијативи за отварање Богословије у Призрену била је молба Пећке патријаше од 21. августа 1870. године. Постоји неслагање око тога како је поникла идеја за њено оснивање, Чановић (1976,38) сматра да је на то утицала све јаснија тежња Србије да створи један центар који ће својим радом омогућити даље ширење просветног рада у овим крајевима и тиме задовољити народне потребе, док као разлоге оснивања Богословије Ђилас наводи пораст броја школа у периоду од 1856. до 1875. године те питање школовање учитеља и свештеника који ће бити спремни да се на Косову супроставе великој аустроугарској и католичкој пропаганди која је погоршавала живот и положај Срба (Ђилас,1969,100). Међутим чињеница је да је значајну улогу у отварању ове школе имао митрополит Михајло, јер је њему од стране Намесништва наложено да размисли и шпредложи најцелисходније решење остваривања предлога. Доношењем начелне одлуке о оснивању Богословије у Призрену (други предлог је био Пећ, али је из више разлога овај предлог одбачен) формиран је Одбор у Београду који су сачињавали : архимандрит Дучић, Владимир Вујић, Панта Срећковић, Јанићије Поповић, Милош Милојевић и Јаков Павловић (ректор Београдске богословије). Одбор је припремио и донео „Нацрт устројства Богословије и Старој Србији“ и предао га Министарству просвете 25. Марта 1871. године. Митрополит Михајло је предложио професоре и то јеромонарха Саву који је Духовну академију у Кијеву, Илију Ставрића учитеља из Призрена који је завршио академију у Кијеву и Милана Новичевића бившег призренског учитеља који је завршио богословију. Финансијска средства за богословију требала су ићи преко руског конзула И.С. Јастребова.

17 октобра 1912. године ослобођен је Призрен од турске окупације, у својој књизи „Рат на Косову и Старој Србији 1912. године“ наш књижевник и политичар Јаша Томић описује ослобађање Призрена: „... У црнољевским планинама и кланцима на Дуљи испред Сува Реке, покушали су Турци да бране Призрен. Борба је почела још 15 октобра. У оно доба била су тамо врло слаба одељења српске војске. Али ма да је било 5.000 Турака и још много више Арнаута, Турци су одступали и њихов отпор бејаше све слабији... и 15 октобра, у вече, уђе једно мало коњичко одељење српске војске у Призрен. Мајор Селимир Остојић посео је призренску касарну са једним ескадроном коњаника. Он је ложио целу ноћ ватре на околним брдима, труба је свирала

на све стране, поручио је да призренски грађани спреме сутра за војску 10.000 хлебова. Сутра дан ујутро позвао је прогласом Призренце да се предају. Иса Бољетинац са својим Арнаутима и код Пећи разбијена војска Цавид паше са 8.000 редовне турске војске стајаху код Призрена. Када је руски конзул Емилијан сазнао колико је малена српска војска, а још да јој не долази помоћ, молио је мајора Остојића да одступи, да не претрпи пораз, јер нико неће казати да су турци победили шачицу српских коњаника, него ће разгласити да је српска војска на Призрену потучена и то ће изазвати ружан утисак. А није ни право да изгину онако храбри војници. Но мајор Остојић рече му: - Ја не могу више одступати. Побео сам српску заставу у Призрену и крај ње ћу умрети!”.

Када ми је доцније конзул Емилијан причао о томе, он је говорио: - пишите само што више о овоме! То су хероји за које треба да дозна цели свет! ...“

Ослобођење Косова и Метохије 1912. означило је почетак нове епохе у његовој историји и отворило перспективе у заједници с осталим становништвом ослобођене Краљевине Србије. Државно законодавство Краљевине Србије, засновано на савременим демократским начелима тадашње Европе, гарантовало је сва грађанска права становништву Косова (Метохија је ушла у састав Црне Горе), а посебно јавну безбедност и верску равноправност Арбанасима и Турцима. Започело се и са законским мерама на уређењу аграрно-правних односа, и повратком протераних или избеглих српских породица из последњих деценија турске владавине.

Први светски рат, отпочет у лето 1914, омео је успешно започету еволуцију новог живота на Косову и Метохији. Након великих победа Србије на Церу и Колубари, с јесени 1915. Србију нападају и немачка војска на широком фронту од Београда до Ђердапа и бугарска војска дуж целе источне границе Србије, и српска војска се повукла према Косову, заједно с бројним цивилним становништвом, а с Косова, затим, преко Црне Горе и северне Албаније на грчко острво Крф, да би одатле преживели и опорављени српски војници били пребачени, у пролеће 1916, на Солунски фронт, а цивили у западне савезничке земље, углавном Француску. У јесен 1915. при повлачењу српске војске у Призрену краљ Петар по последњи пут прима чланове српске владе у земљи и ту се доноси одлука о повлачењу српске војске преко Албаније. Призрен и његова околина били су под бугарском окупацијом све до ослобађања 1918. године. Српска интелигенција и свештенство, чиновници државне администрације и војни службеници, а посебно учитељи, стављани су на листу највећих непријатеља и противника бугарске окупације и бугаризације Косова као званичне политике бугарске владе. Бугарски окупатори су били против српских школа, цркава и манастира због чега је Богословија у Призрену била материјално упропашћена, Грачаница и Девич оштећени, бројне цркве оскрнављене и

затворене, српске школе потпуно укинуте а њихов инвентар уништен. По ослобађању 1918. Призрен постаје седиште округа и њему се образују Окружни суд. У овом периоду у Призрену се отварају прве фабрике, оснивају прва спортска друштва, граде путеви и др.

Током првог светског рата у целој Србији је уништено или оштећено много школских зграда, школског намештаја као и ђачких и наставничких књижица. Пред евакуацију српске војске у 1915. години у Србији је функционисало 1.448 основних школа и радило је 3.438 учитеља и учитељица. Све се ово променило и после првог светског рата, односно ослобођења (новембра 1918), отворено је 1.097 основних школа у којима је радило око 2.500 учитеља и учитељица. Број писмених људи у Србији пре првог светског рата је износио око 40%, с том разликом да је у градовима било 55% писмених људи а на селу свега 15% . После завршетка рата, по неким показатељима (крајем 1919.) било је само 27% писмених, што указује на велики број срба који су страдали у првом светском рату. Министарство просвете Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца је започело са радом крајем 1918. године и одмах је наишло на много уништених школских зграда, разваљеног и уништеног намештаја, уништеног библиотечног материјала, недостатак огрева за школе, као и на безброј других проблема које је требало хитно решавати. У Краљевини СХС нормално функционисање је отежавало и неуједначено законодавство као и неравномерно распоређене школе. Тако су на пример, учитељске школе биле неравномерно развијене, па их је после 1918. било 24 са 2.330 ученика и 287 наставника а 1928. већ их је функционисало 40 учитељских школа са 8.660 ученика. Поред државних школа функционисале су и приватне школе као и оне под руководством цркве. Жене су похађале такозване „домаћинске школе“, а фаворизоване су гимназије у односу на стручне школе, школке 1937/1938. године Југославија је имала 23 трговачких академија, 3 порорско-техничке школе и само 8 средњих техничких школа. Поред два постојећа универзитета (Београд и Загреб) оснива се и трећи у Љубљани. У Краљевини Југославији нагло почиње да расте број школа (функционисало је њих 8.357) а број ученика је достигао цифру од 25.000. Осмогодишње образовање је уведено 1929. године и прво је обухватило ученике у дравској и дунавској бановини (и донекле у приморској бановини). Нарочито су биле нарасле грађанске школе (тип средње школе која је спајала опште и стручно образовање) и у њима је 1937/38. школске године било 116.655 ученика у 189 школа. Међутим и даље је гимназија представљала најелитнији облик средњег образовања јер је одговарала имућнијим слојевима друштва, ради наставка школовања на универзитетима.

У Призрену је још 1913/14. године Министарство просвете Србије дозволило отварање непотпуне гимназије, а радила је у просторијама „старе гимназије“ како су грађани називали ту зграду. После ослобођења и

уједињења земље, децембра 1818, зграда је била урушена и морала се оправити за школске потребе, тако да је 15.06.1919. године отпочео рад и то само са четвртим разредом (Станковић, 2001, 139). Тек школске 1924/25 је она добила потпуни капацитет и имала је око 400 ученика. А 1931/32. године у њој је положило завршни испит 173 ученика и 12 ученица и школа је имала између 20 до 30 одељења. Почетком 1934. године изграђена је нова школска зграда за гимназију, на садашњој локацији, занимљиво је још навести да је 1939. године основан и интернат и то као задужбина рашко-призренског епископа Серафима. Коло српских сестара је заједно са друштвом „Српкиња“ и Призренским трговачко-индустријским удружењем покренуло идеју да се отвори Ћилимарска школа у Призрену. Од школске 1933/34. остварени су сви услови да школа отпочне са радом. Следеће године су се могли видети већ први резултати рада школе, двадесет ученица је са успехом савладало вештину. Године 1936. Ћилимарску школу је похађало 30 ученица, тако да је Одбор морао да ангажује још једну стручну наставницу. Број ученица би био и већи, али због недостатка адекватних просторија није могао да прими све заинтересоване. Исте године је било отворено и Ткачко одељење. Наредне године, 1937, њихови производи су запажено учествовали на Београдском сајму и на изложби у Скопљу приређеној поводом двадесетпетогодишњице од ослобођења (Симијановић, 2010).

Убрзо затим наступио је други светски рат и поновна окупација ових територија, овог пута од стране немачких и италијанских фашиста, а уз активно учешће албанских фашиста (као из Албаније тако и са самог Косова и Метохије, формирањем балистичких одреда). Школа „Младен Угаревић“ преименује се у „Бајрам Цури“, и све остале школе које су имале српке називе бивају преименоване у шиптарске, италијанска окупациона власт тражи задржавање „статус кво“ у образовању али се њима супростављају национално острашени Албанци и Турци. 20 маја 1941 године се пљачка богословија, и она функционише само административно јер нема ученика, вршилац дужности ректора постаје чувени призренски професор Петко Трифуновић, који покушава да врати отету имовину као и имовину коју окупатоске војне снаге користе за своје потребе. У исто време и бугаска власт покушава да србе из ових крајева прикаже као своје поданике, забрањује употребу српског језика у школама и у администрацији, врши насилну промену имена и на све могуће начине покушава да побугарчи српски народ. Многи срби настављају школовање на албанском језику, како не би изгубили школску годину, јер су срби отерану у логоре (било по Албанији, било у Немачку) те нема учитељског кадра. Одзив за учење је био веома слаб и њему су се прикључила само деца из трговачких породица. И албанска окупациона власт је спроводила денационализацију српског живња променом презимена (Пасуљевићи су постали Пасуљи, Чакић су постали Чакићи, итд), натурањем шиптарског језика српском живљу и ношењем

шиптарске народне ношње (у празничне дане) што је бивало изложено презиру, па је неки који су је обукли више нису облачили (Станковић, 2001, 164). Школским дрориштима је одјекивала италијанска химна, песме о Бениту Мусолинију и пароле „Живела Албанија“ и „Косово је наше“, вецина учитеља је носила црне кошуље и фашистичке ознаке на капама.

После другог светског рата основна школа „Младен Угаревић“ се означава као „Основна школа бр.1“ а у свом саставу је имала и школе под називима :“Џамиче“, „Ралин“, и „Хаџи Спасино“ које се касније преименују у основне школе „17 Новембар“, „Емин Дураку“, „Слободан Пенезић-Крцун“ и „Слободан Сурчевић“. У то време било је веома мало учитеља, па су се организовали курсеви за учитеље, а како је било велики број деце која нису завршила или су прерасла школовање, за њих је органозовано извођење наставе по скраченом програму. Тако је уместо дотадашњих четири разреда уведена су три степена и на тај начин су ученици практично, за три године завршавали основно образовање (1947. године је Срески народни одбор дао инструкције, однoнсo наређење свим школама „да се образују једногодишњи и двогодишњи течајеви за децу која су прерасла, да би имали могућност да заврше основну школу“ (Станковић, 2001,179), на основу којих се организовало такмићење између срезовима Косова и Метохије.Истовремено се отварају и средње школе, и то најпре школске 1944/45. отвара се Школа ученика у привреди; 1945. отвара се Женска занатска школа (радила све до 1948. године); 9. марта 1946. поново почиње са радом Српска православна богословија (стварни почетак је везан за 1947. годину када је и примила прве ученике); Гимназија, са школском традицијом од 1913. године у школској 1944/45. није имала карактер редовне средње школе, већ се настава одвијала кроз предавања и курсеве, школа је носила назив Државна реална гимназија, те је школске 1946/47. године Гимназија била осморазредна школа са 530 уписаних ђака и настава се одвијала на српском језику; отвара се средња Музичка школа (1948.); исте 1948 године из Приштине се пресељава у Призрен Учитељска школа (Призрен је још 1889 има исту школу и сада је само наставио са том традицијом; много касније се оснивају Средња медицинска школа (1946/47.), Економска школа и Текстилна школа. До прогона који се догодио српском народу Косова и Метохије, 1999. године у самом граду Призрену радиле су осам основних школа (односно 10. уколико рачунамо и две специјалне школе) и 6 средњих школа (8. ако рачунамо и две средње специјалне школе) где се настава одвијала на три језика: српском, албанском и турском. У Призрену је од 1996. године прерастањем дотадашње Више педагошке школе, почео са радом Учитељски факултет, који је сада дислоциран у Лепосавићу.

Постојање деце која се разликују од својих вршњака (деца са ометношћи, хендикепирана....) су одувек егзистирала у нашем свету. Разне културе су различито реаговале и решавале „проблем“ ове деце. Први

помени ове деце су у Египту пре 3.000 година исклесана надгробна плоча, где су ову децу пуштали у малене чамце низ реку Нил; у античкој држави Спарти, ова деца су бацана са Тајгерских планина; у Атини су давани робовима на чување; у Европи се о хендикепираним особама бави црква (пре свега манастири, у оквиру којих бораве ове особе), код нас први помен срећемо у манастиру Високи Дечани, где се организује лечење парализованих лица и других врста инвалидитета, а у доба кнеза Лазара манастир Раваница је такође примао на лечење „инвалиде монахе и немочнике извана“ (Башић, Јовић, Радуловић, 2002, 93). Доношењем „Санитетског закона“ 1881. године, донета је одлука о оснивању „сиротињског дома за дефектна лица“ у Нишу, да би се већ 1919. године донела Уредба о оснивању Државног одељења за заштиту деце, којом се предвиђа отварање „Завода за смештај, наставу и обуку деце инвалида“ а завод се отвара 1923. године у Земуну. 1929. године „специјалне школе“ се увршћују у државни систем школства и од те године оне и званично функционишу у образовном систему у Србији.

Када се говори о развоју „специјалног образовања“ или „специјалних школа“ у Призрену, можемо речи да оно званично датира од 1951. године када је отворена и почела са радом школа за глуву децу. Међутим, како је ове деце увек било, сматрамо да се много раније почело са бригом за децу са ометеношћу. Нажалост не постоји ни један писан траг нити помен као што је то био пример у другим крајевима. О овој деци налазимо само трагове као што су Упуства за школске надзорнике Рашко-призренске епархије из 1902. године где се тражи да се ометена деца ослободе од наставе (Арсић, Савић, 1996,12). Како је назначено ове деце је одувек било и кроз документацију других школа и завода у Србији можемо реконструисати начин њиховог образовања. Тако на пример у првом српском заводу за глувонеми, који је Вељко Рамадановић основао у Пожаревцу 1896. године у списку ученика налазимо једно глуво дете из Пећи које је учило ову школу. У Извештају Богдана Поповића за школску 1896/97. годину стоји: „Најбољи ђак, неки Пећанин, рачуна помоћу прва три вида, рачуна са јединицама, десетицама и ако сам добро запамтио са стотинама“ (Арсић, Савић, 1996, 13). Исто тако у Заводу за глувонему децу „Краљ Дечански“ у Београду, налазимо у извештају за 1897. годину на „једно женско глувонемо дете из Призрена (Персида Ђорђевић), која се школује у Београду; у извештају за 1902. годину налазимо име Трајко Љамић из села Средска крај Призрена; а 1924. се спомиње неки Таир (без презимена) крај чијег имена само стоји “нађен у шуми крај Призрена“. Надаље се ова деца не спомињу, све до 1949. године када је преко службе за социјални рад добијен податак да на Космету има евидентираних 2.406 глувонемих лица. Оволики број је изненадио све органе власти те се почело већ говорити о некаквом њиховом образовању. Формиран је одбор и нађена локација у Косовској Митровици за изградњу

„дома глуве омладине“. Оснивач овог дома био је Савез глувих Србије, а дом је почео са радом тако што је одвојено неколико соба у већ постојећем Дому ученика у привреди. У овом дому је укупно било смештено 32 глува лица. Међутим, нетрпељивост чујућих корисника дома је довела до тога да се дом исели из тих просторија и пресели у Призрен а да домом руководи Јосип Чолакић и сам глвонем. Са доласком Дома 1951. године отвара се у Призрену и школа за глвонему децу, којом руководи Чолакић а 1. новембра у школу долази и први стручни сурдопедагог Анка Чемериќић, тако да је школа почела да званично ради 1. новембра 1951. године. У то време школа је имала назив „Школа ученика дефектних слухом“, овај назив је био до 1956. године када мења назив у „Завод за глву децу“, а 1957. године школа почиње изградњу нове зграде јер је постојећа зграда у којој су се одвијали и настава и у којој су боравили ученици (интернатски смештај) били неадекватни, наиме била је то зграда „старе поште“ поред фабрике „Фармакос“. 1963 године школа поново мења име у „Специјална основна школа за глву децу са интернатом „Спиро Мојсић“. За директора школе имењује се Петар М. Ивановић, доајен дефектолошке мисли на Косову и Метохији, рођен у Пљанчору код Ђаковице. Међутим 1970. године школа поново мења име и постаје „Школски Центар за рехабилитацију слушно и говорно ометених у развоју „Спиро Мојсић“ и тај назив остаје све до 1999. године, односно са погромом српског становништва из Призрена и целе Метохије.

У далекој Бизерти је 13 децембра 1817. Формиран је и почео је са радом Завод за следе и глуве инвалиде, код нас на Косову и Метохији у Косовској Митровици се у октобру 1953. године отвара се први интернат за децу са оштећенјем вида, интернат је био ограниченог типа и имао је 25 корисника, исте је године покренута и иницијатива за отварање завода али се остало на томе. Тек се 1968 године исто у Косовској Митровици отвара школа за следе и слабовиду децу, али школски објекат већ 1969. гори па се школа премешата у Приштину где све до 1971. године ради под називом „Миђени“. Већ 1974. године доноси се одлука о њеном затварању и пребацивању у Призрен, где функционише заједно са школом за ментално заостала лица у једном делу Основне школе „17 новембар“, са два одељења. Настава се у овој школи одвијала скоро 8 година па се због прегломазности и неспојивости ова два хендикепа школа за следе децу сели 26. априла 1982. године у Пећ у просторије „старе градске болнице“ у близини железничке станице, тамо добија назив „Специјална школа за образовање и васпитање следе и слабовиде деце и омладине“, а у Призрену остаје Школа за ментално ретардирану децу. Школа за следе децу је увек радила по редовним наставним плановима и програмима за основну и средњу школу, а једина специфичност је учење Брајевог писма, на којем су написане књиге и које следи користе у својој комуникацији.

У Призрену је радила и школа за ментално ретардирану децу, која је радила од 1974. до 1976. године у оквиру Основне школе „17 Новембар“, као специјална одељења да би 1976. године Скупштина општине Призрен донела одлуку о формирању самосталне школе под називом „Специјална школа за децу са психо-физичким оштећењима“. Под овим називом је радила све до 1986. године када Скупштина САП Косова мења назив школе у „Специјална школа за децу са психофизичким оштећењима са интернатом“ и под овим називом она функционише све до 1999. године, односно до протеривања српског ставновништва из Призрена.

Уместо закључка

Призрен представља стари град у коме су се одигравали бурни догађаји током његовог постојања. Град трговаца, на важном трговачком путу за Солун и Скадар, он је имао и бурну историју. Један део његове историје тиче се и образовања, које се постојало и пре писаних трагова којима се може потврдити развој образовања. Наиме, на многим средњовековним споменицима, а пре свега на манастарским фрескама пристуне су ситуације учења (односно образовања) како калуђера тако и мале деце.

Међутим први помени, организованог образовања, пре свега црквеног се јављају са појавом идеје о формирању богословске школе која се касније развила у Богословско-учитељску школу, која представља темељ учитељског образовања у Призрену. Ова школа касније кроз разне трансформације и реформе образовања (средња Учитељска школа, Виша педагошка школа) наставља своју мисију кроз садашњи Учитељски факултет.

Истовремено, са развојем редовног образовања Призрен преузима и значајну улогу у формирању и постојању „специјалног“ образовања за децу са ометеношћу. Наравно да се овај вид образовања јавља знатно касније, а повезано је за формирање овог вида образовања у осталим деловима Србије (и тадашње Југославије).

Сав труд многобројних генерација који су образовали учитеље (па и учитеље за специјалне школе), прекинут је окупацијом дела наше територије од стране НАТО савеза и протеривањем српског (и осталог „неалбанског“) становништва са територије АП Косова и Метохије, 1999. године. Међутим, српски народ и поред окупације покушава како-тако да обнови своју мисију у области образовања, те у Призрену поново, већ другу годину за редом ради богословка школа у обновљеном делу зграде која је била запаљена, а ове године и једина српска девојчица Милица Ђорђевић, започела је похађање првог разреда у обновљеној згради која се налази у оквиру цркве Светог Ђорђа.

Литература

- Арсиф, Р. (1999): *Старање о хендикепираним лицима у средњовековној Србији*, Друштво дефектолога Југославије, Београд.
- Арсиф, Р., Савић, Јб. (1996): *Четрдесет и пет година школовања и рехабилитације глувих и наглувих у Призрену*, Школски центар за рехабилитацију слушни и говорно ометених у развоју „Спиро Мојсић“, Призрен.
- Башић, С., Јовић, С., Радуловић, О. (2002): *Социјално-медицински проблеми хендикепираних особа*, Acta medica Medianae бр. 5, стр. 91-107.
- Божанић, С. (2006): *Косово и Метохија у средњем веку*, Култура полиса 4/5, 385-395. Нови Сад.
- Блажарић, П. (2006): *Мемоари*, Центар за културу „Сава Дечанац“ Лепосавић, Институт за српску културу, Приштина-Лепосавић, Савез удружења ратника ослободилачких ратова Србије 1912-1920 и потомака, Лепосавић.
- Вујовић, Б. (2012): *Два века школе у Врачеву 1805-2005*, Учитељски факултет у Призрену-Лепосавићу, ОШ „Стана Бичанин“ Лешак, Библиотека „Свети Сава“ Лепосавић.
- Млађеновић, Д. (2000) у Ђурков, Х.Н. (2000): *Призренски споменар XX века*, Манастир св Роман, Ђунис, стр 49.
- Костић, П. (1934): *Просветно-културни живот православних Срба у Призрену с краја XIX и почетком XX века*, Скопље.
- Костић, П (1928): *Црквени живот православних Срба у Призрену с краја XIX и почетком XX века*, Београд.
- Костић, К.Н. (2007): *Глас Косова и Метохије*, септембар 2007, стр. 14-16; према: *Дело*: Лист за науку и књижевност и друштвени живот, јануар 1914, књига 70, свеска 1, страна 89-94.
- Обрадовић, В. (2006): *Педесет година Међуопштинске организације Савеза глувих и наглувих Косовске Митровице*, монографија, Међуопштинска организација СГН у Косовској Митровици.
- Призрен царски град* – хрестоматија, уредили: Марковић, Р., Ристић, Ј., Бачкалов, А. (2005), НУБ „Иво Андрић“, Приштина.
- Петровић, Д. (2001): *Варош Пећ*, Дом културе „Сверти Сава“, Исток-Лепосавић.
- Станковић, В. (2001): *Српске школе у Призрену 1810-1950*; Институт за српску културу, Приштина-Лепосавић, Учитељски факултет у Призрену-Лепосавићу.
- Симијановић, Ј. (2010): *Одбори друштва „Коло српских сестара“ на Косову и Метохији између два светска рата*, Баштина, Приштина –Лепосавић, свеска 28.

Чановић, С. (1976): *Српске школе на Косову у XIX веку*, Јединство, Приштина.
Чемериќић, М. (2003) : *Призрен и околина, 1019-1941*, ИГП „Прво слово“, Београд.

Школство и просвета код Срба у средњем веку, изложба, 1965-1966., Педагошки музеј, Београд

Radomir Arsic, Ph.D.

Teacher Training Faculty in Prizren – Leposavic

DEVELOPMENT OF EDUCATION IN PRIZREN AND THE ENVIRONMENT WITH EMPHASIS ON THE DEVELOPMENT OF SPECIAL EDUCATION

Summary: *The task of the paper is to present the educational opportunities and the establishment of schools in Old Serbia and the city of Prizren, from the earliest times to the present day. A special part of this paper deals with the establishment of education for children with disabilities (or "special education"). Prizren has an important role in the development of schools, and even in the development of national thought the Serbian people under Turkish occupation, primarily because of its prominent people who gave benefactions and founded schools trying to educate people even at the times great Turkish and Albanian crimes and oppression. Sima Andrejević Igumanov is the leading name in the constellation and his merits for the Serbian people and the environment of Prizren is being appreciated and respected among Serbian people from Prizren and its environment. For the beginning of the development of education in Prizren a year of 1836 can be taken, according to Petar Kostic, and it lasts until 1999. when the expulsion of the Serbian population from Prizren took place, thus ending education in the Serbian language. A special part in the present study deals with the development of special education, as Prizren was known as the city in which at one time operated three special schools (schools for deaf children, for blind children and for mentally retarded children) and in which the most educated professionals worked with these types of children.*

Key words: Prizren, school, education, special schools.